

УДК 338.98

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НБУ РЕЗЕРВНИХ ВИМОГ У РЕГУЛЮВАННІ БАНКІВНИЦТВА

Лобозинська С.М.

Розглянуто основні принципи економічної теорії щодо встановлення норм резервування монетарною владою. Сформульовані правила оптимального використання резервних вимог у регулюванні ліквідності банківської системи. Досліджено особливості використання резервних вимог НБУ впродовж 1989-2009 рр.. Проведено аналіз чинних законодавчих та нормативно-правових актів щодо встановлення та формування резервних вимог. Надано власну оцінку ступеню ефективності використання зазначеного інструменту.

Ключові слова: *норми резервування, інструменти монетарної політики, залучені ресурси, монетарна влада.*

ВСТУП

Важливою складовою державної макроекономічної системи регуляції банківського сектору є грошово-кредитна політика. Конституція України за Радою НБУ закріплює повноваження щодо розробки основних засад грошово-кредитної політики (ГКП) та наділяє правом здійснення контролю за її проведенням [1, ст. 100]. Реалізація ГКП згідно Закону України «Про НБУ» покладено на Правління НБУ, яке використовує відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання задля досягнення цілей ГКП [2, ст. 14]. Чинне вітчизняне законодавство визначає основним органом регуляції грошово-кредитних відносин Національний банк України.

Безумовно, питання сутності ГКП та її інструментів активно досліджують вітчизняні науковці, такі як А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук, В.С. Стельмах, І.О. Лютий, В.О., Романишин, Ю.М. Уманців. Так, у науковій літературі найчастіше трапляється таке визначення ГКП: «...це комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених соціально-економічних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк» [3, с. 382; 4, с. 37; 5, с.457; 6, с.38].

Реалізація ГКП передбачає використання певного набору інструментів. Дія інструментів ГКП запускає механізм грошово-кредитної регуляції. Законом України «Про НБУ» визначено, що основними економічними засобами і методами ГКП є регулювання обсягу грошової маси через [2, ст.25]: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентну політику; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Перелічені інструменти мають широкий спектр дії. Вони не лише регулюють величину грошової маси. Зазвичай їх спрямовують на досягнення макроекономічних цільових орієнтирів, які являються кінцевими цілями монетарної політики, а саме (обсяг ВВП, рівень інфляції, сальдо платіжного та торговельного балансів, рівень зайнятості та ін.). Поруч з цим кожен із зазначених інструментів має свій характер впливу на банківську систему. Тому актуальним стає дослідження впливу грошово-кредитного регулювання через дію його інструментів на банківництво, зокрема зупинимося детальніше на оцінці застосування органами монетарної влади резервних вимог при реалізації грошово-кредитного регулювання

Метою написання статті є дослідження особливостей та визначення ефективності використання резервних вимог НБУ впродовж існування незалежної України, оцінка відповідності практики НБУ світовим зразкам монетарної теорії. Основними завданнями є: вивчення існуючих правил використання резервних вимог у регулюванні грошово-кредитного ринку; аналіз чинних законодавчих та нормативно-правових актів щодо встановлення та формування резервних вимог; вироблення власної позиції щодо ступеню ефективності використання зазначеного інструменту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Резервні вимоги – це один із інструментів грошово-кредитної політики, який зобов'язує банки здійснювати відрахування від обсягу залучених ресурсів у відповідності із прийнятими правилами.

Політика обов'язкового резервування – це історично перший вживаний інструмент на грошовому ринку. Вперше резервні вимоги були використанні в США у 1863 році, ще за відсутності існування ФРС. Функціональне призначення їхнє було забезпечення належного рівня ліквідних коштів банку для виконання

зобов'язань перед вкладниками. Резервування здійснювалося банками вищої ієрархії на власних кореспондентських рахунках, а регіональними – частково на рахунках банків вищої ієрархії, частково на власних рахунках. Лише у 1913 році із часу заснування ФРС, норми обов'язкового резервування набувають офіційного статусу інструменту грошово-кредитної політики. У західній Європі політика обов'язкового резервування була запроваджена центральними банками дещо пізніше: у 1948 р. (Німеччина); у 1961 р. (Велика Британія); у 1979 р. (Франція).

Резервні вимоги впродовж багатьох років регулятори грошового ринку використовували з метою управління ліквідністю банківської системи. Збільшуючи норми обов'язкових резервів центральний банк зменшував вільні ресурси банків, чим впливав на зменшення загальної пропозиції грошей в країні. І навпаки – зменшуючи резервні вимоги, центральний банк збільшував обсяги вільної ліквідності банку чим сприяв активізації їхніх активних та пасивних операцій. Зокрема вільна ліквідність породжує активне кредитування та інвестування банків. Поруч з тим, вміло застосовуючи окремі елементи механізму обов'язкового резервування, центральний банк може активізувати у банках процеси формування ресурсної бази на основі довгострокових депозитів та формувати портфелі цінних паперів за участі державних боргових зобов'язань.

У сучасних умовах резервні вимоги в промислово розвинених країнах найчастіше використовуються для короткострокового управління ліквідністю фінансового сектора. Резервні вимоги, визначені на основі середніх значень за визначений період часу, наприклад за місяць, можуть знизити щоденну стабільність процентних ставок. Середнє значення резервів дозволяє банкам отримувати автоматичний доступ до грошових ресурсів на рахунках в центральному банку на щоденній основі до поки середній рівень резервів за звітний період дорівнює резервним вимогам. Це скорочує щоденні коливання ліквідності міжбанківського ринку. Досягнення такого стабілізуючого ефекту можливе на будь-якому рівні резервних вимог, включаючи нульову норму резервування, незалежно від того нараховуються проценти на резерви чи ні.

Враховуючи те, що норми обов'язкового регулювання здійснюють обмежувальний вплив на функціонування банківської системи, з метою мінімізації втручань у ринковий механізм фінансового сектора, центральний банк повинен дотримуватися декілька правил застосування резервних вимог [10, с. 58]:

- норми обов'язкових резервів повинні знаходитися на мінімальному рівні, необхідному для ефективної реалізації грошово-кредитної політики;
- резервні вимоги не застосовують до міжбанківських депозитів з метою виключення подвійного оподаткування та стримування розвитку міжбанківського грошового ринку;
- обов'язкові резерви рівномірно розподіляються на всі кредитні установи і зобов'язання, щоб не стимулювати банки до арбітражних операцій;
- державні цінні папери не розглядаються як частина резервів, щоб запобігти падінню ефективності операцій на відкритому ринку.

Основними складовими механізму обов'язкових резервних вимог є [3, с. 429-431]:

1. Порядок визначення норми обов'язкових резервних вимог (граничне значення може бути визначено законодавчо (н-д, ЄС) при цьому центральний банк, враховуючи це обмеження, визначає норму резервування відповідно до стану грошового ринку. За іншою моделлю, норми обов'язкового резервування визначають самі центральні банки (н-д, Україна)).

2. База, що використовується для обчислення обов'язкових резервів (норма резервування може встановлюватися у процентному відношенні до активів або пасивів; до загальної суми пасивів (активів) або до окремих їхніх статей).

3. Банківські активи, які центральні банки дозволяють використовувати для задоволення резервних вимог. Найчастіше ними виступають кошти на кореспондентському рахунку, окремому рахунку в центральному банку, кошти в касі банку, в деяких випадках державні цінні папери в портфелях банків.

4. Величина норми резервування та критерії її диференціації основними критеріями диференціації є вид депозитів, а саме: (транзакційні чи строкові); валюта (національна чи іноземна); джерело (банківські депозити чи депозити небанківських установ), громадянство вкладника (резидент чи нерезидент), категорія вкладника (юридична особа чи фізична).

5. Розрахунковий період дотримання резервних вимог (як правило, від двох тижнів до одного місяця) і порядок регулювання резервних вимог. Центральні банки за звичай вимагають дотримання резервних вимог не щоденно, а в середньому за встановлений період.

Політика норм обов'язкових резервів має значний вплив на кредитну політику банку. Зростання норм обов'язкового резервування сприяє вилученню з обороту робочих активів, що введе до зниження рівня прибутковості банківських структур. Бажаючи підтримувати рентабельність на належному рівні, банки підвищують процентні ставки за кредитами, знижують процентні витрати за депозитами залученими, проводять реструктуризацію банківських пасивів, що в кінцевому результаті призводить до зниження ефективності використання залучених ресурсів.

Слід зауважити, що центральні банки розвинених країн застосовують цей інструмент рідко, надаючи перевагу гнучким інструментам грошово-кредитного регулювання, які впливають на грошову пропозицію не прямо, а опосередковано. У більшості розвинених країн норми резервування знаходяться на дуже низьких рівнях (Франція, Фінляндія, ЄС). А такі країни, як Канада, Бельгія, Австралія, Швеція, Данія, Великобританія взагалі не застосовують норми резервування у регулюванні грошово-кредитного ринку.

На території України вперше обов'язкові резерви почали використовуватися у 1989 р. Держбанком СРСР була встановлена норма обов'язкового регулювання у розмірі 5% від суми залучених банками коштів.

Протягом 1991-1993 рр. норма резервування для банків України становила 10-15% від суми залучених коштів у національній валюті. Резерви зберігалися на окремих рахунках у Національному банку. Норми диференціювалися залежно від строків вкладень. У грудні 1993 р. у зв'язку із зростанням темпів інфляції НБУ встановлює норми резервування на рівні 20-60% від суми залучених коштів. Така дія банківського регулятора сприяла різкому падінню ліквідності банківських установ та призвела до блокування міжбанківських розрахунків. На початку 1994 році Національний банк вніс зміни в механізм резервування коштів. Норма резервування була знижена до 15%. До складу резервів дозволено було включати готівку в касі банку та кошти на кореспондентських рахунках. Переведення резервних активів банків із окремих рахунків на кореспондентські рахунки дозволило банкам підвищити свою ліквідність та дало можливість використовувати кошти впродовж розрахункового періоду дотримання норм (15 днів).

З жовтня 1994 р. з метою обмеження кредитної діяльності банків НБУ встановлює додаткову норму резервування – 20 % від суми пролонгованих та прострочених кредитів. Дія цієї норми тривала до початку 1995 р.

Впродовж 1995-1996 р. норма резервування знаходилася на рівні 15% від суми залучених коштів в національній валюті. Нововведенням виявилось запровадження обов'язкового резервування за коштами, залученими в іноземній валюті та надання права банкам до складу мінімальних резервних вимог зараховувати кошти, вкладені банками у державні цінні папери. Втрати монетарного регулювання за рахунок обов'язкових резервів компенсувалися шляхом застосування інших монетарних інструментів [11, с.2].

У квітні 1997 р. норму резервування було встановлено на рівні 11 % від суми залучених коштів як в національній, так і в іноземній валюті незалежно від джерел та строків залучення. Було передбачено скорочення обов'язкових резервів частково на суму готівки в касах. Восени 1997 р. НБУ підвищив норму обов'язкових резервів до 15 % від суми залучених банком коштів, зменшив частку резервів, яка може бути покрита готівкою в касах банків, натомість дозволив їм зараховувати облігації, куплені на первинному ринку, як виконання обов'язкових резервних вимог.

У вересні 1998 року з метою обмеження зростання грошової маси норму обов'язкових резервів було підвищено до 16 % та скасовано право банків зараховувати до складу резервних коштів готівку в касі банку та ОВДП. У 1999 р. норма резервування зросла до 17%.

Стабілізація на грошово-кредитному ринку та економічне зростання підштовхнули Правління НБУ до пом'якшення політики регулювання грошової маси: норма резервування була знижена до 15%; розрахунковий період був змінений з подекадного на півмісячний.

У 2001 р. НБУ провів диференціацію норм резервування за трьома критеріями: термін залучення коштів (короткострокові чи довгострокові пасиви); валюта залучених коштів (національна чи іноземна); категорія вкладника (фізична чи юридична особа). У листопаді 2007 р. запроваджено ще один критерій – від резидентності осіб в яких залучаються кошти [12, с. 118].

Впродовж 2001-2003 рр. НБУ проводить лібералізацію механізму обов'язкових резервних вимог: відбувається зниження норм обов'язкового резервування з 6-14% до 0-12% на кінець 2003 р.; скасовано норми обов'язкового резервування стосовно довгострокових коштів залучених у національній валюті; встановлено місячний розрахунковий період дотримання норми резервування; до складу обов'язкових резервів банкам дозволяється зараховувати частину готівки в касі банку.

Динаміка норм обов'язкового резервування впродовж 2004-2009 рр. подано у таблиці 1.

Таблиця 1 Нормативи обов'язкового резервування у 2004-2009 рр. [13, с.53]

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %				
	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів
	у національній валюті	в іноземній валюті	у національній валюті	в іноземній валюті	
01.10.2004-24.12.2004	7	7	8	8	-
25.12.2004-31.08.2005	6	6	7	7	-
01.09.2005-09.05.2006.	6	6	8	8	-
10.05.2006-31.07.2006	4	4	6	6	-

01.08.2006-30.09.2006	2	3	3	5	-
01.10.2006-04.12.2008	0,5	4	1	5	-
05.12.2008-04.01.2009	0	3	0	5	-
05.01.2009-31.01.2009	0	4	0	7	-
з 01.02.2009	0	4	0	7	2

Практика використання норм обов'язкових резервів свідчить про плавне зміщення акцентів у використанні грошово-кредитних інструментів у регулюванні банківського ринку. Простежується зміна жорсткої політики Національного банку в застосуванні цього інструмента на більш помірковану та зважену. Доказом цього є те, що з грудня 2008 року норми обов'язкового резервування встановлені на рівні 0% від залучених ресурсів у національній валюті. Зростання резервних вимог до залучених ресурсів у іноземній валюті пояснюється політикою НБУ, яка спрямована на покращення структури ресурсної бази банків у розрізі валют і зумовлена зростанням ризиків ліквідності в банківській системі, пов'язаних із так званими валютними гепами, тобто невідповідністю між валютою залучених коштів і кредитних вкладень. Вважаємо правильною політику НБУ щодо підвищення норм резервування стосовно залучених коштів у іноземній валюті. Така дія НБУ спроможна у певній мірі пригальмувати попит зі сторони учасників ринку на іноземну валюту, який значно зріс в умовах різкої девальвації гривні восени 2008 року, та частково сповільнити подальшу девальвацію гривні по відношенню до інших іноземних валют. Оскільки зростання норми резервування веде до обмеження вільних валютних ресурсів банку, що робить дорожчими кредити у іноземній валюті, та сприяє зниженню процентної ставки за залученими депозитами у іноземній валюті. Банки охочіше здійснюють операції у національній валюті, що безумовно впливає на зниження рівня доларизації економіки країни. Однак в умовах системної банківської кризи, політичної невизначеності та обмежених каналів поновлення ліквідності зростають негативні очікування серед суб'єктів ринку щодо стабільності національної грошової одиниці, які надають перевагу іноземній валюті при зберіганні заощаджень. Так при масовому вилученні депозитів з банківської системи у період з вересня 2008 р. до листопада 2009 року незначний приріс залучених ресурсів відбувся лише у іноземній валюті.

Процеси розгортання банківської кризи стимулювали Правління НБУ до перегляду порядку формування резервів. Так, з 10 вересня 2009 року банки повинні дотримуватися такого порядку резервування коштів: на окремому рахунку в НБУ у розмірі 50% від суми обов'язкових резервів, що сформовані за попередній звітний період резервування; на кореспондентському рахунку банку в НБУ – залишок суми обов'язкових резервів, сформованих згідно з установленими нормативами на відповідний період. Чинним законодавством встановлено, що обсяг обов'язкових резервів, який має зберігатися щоденно на початок операційного дня на кореспондентському рахунку банку в НБУ, має бути не менше ніж 90% від суми обов'язкових резервів, що сформовані за попередній звітний період резервування та зберігаються на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України [14]. Введення резервування на окремому рахунку в НБУ звужує вільну банківську ліквідність, на такий крок Правління пішло на тлі розгортання високої інфляції. Для нівелювання функції додаткового оподаткування банків через дію норм обов'язкового резервування НБУ вперше за всю історію свого функціонування з 2 жовтня 2009 року за залишками коштів обов'язкових резервів, що перераховані банками на окремий рахунок в НБУ, нараховує проценти у розмірі 30% від облікової ставки Національного банку України за умови дотримання банком порядку формування та зберігання обов'язкових резервів [15].

Для вирішення проблеми фінансування витрат уряду щодо підготовки до проведення чемпіонату Європи-2012 року з футболу в Україні банкам дозволено зараховувати для покриття обов'язкових резервів придбані банком цільові облігації внутрішніх державних позик України, випущені з метою залучення коштів для фінансування заходів, пов'язаних з підготовкою і проведенням чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні, у розмірі до 20% від суми обов'язкових резервів, що формуються на кореспондентському рахунку банку в НБУ [15]. Це засвідчує комплексний підхід монетарної влади до здійснення економічної політики з метою досягнення якнайкращих результатів.

ВИСНОВКИ

Отже, практика використання резервних вимог НБУ засвідчила компетентність центрального апарату НБУ у застосуванні ринкового інструменту непрямої дії у регулюванні грошово-кредитної сфери. Механізм дії норм обов'язкового резервування в Україні цілком відповідає основним принципам їх використання згідно класичної економічної теорії. Подальше застосування резервних вимог повинне здійснюватися із врахуванням поточних тенденцій на банківському ринку у поєднанні з іншими монетарними інструментами

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України / [електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Закон України “Про Національний банк України” / [електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Центральний банк та грошово-кредитна політика : [підручник] / [Мороз А.М., Пуховкіна М.Ф., Савлук М.І. та ін.] ; за ред д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М.Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.
4. Адамик Б.П. Національний банк та грошово-кредитна політика : [навчальний посібник] / Б. П. Адамик. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 278 с.
5. Романишин В.О. Центральний банк та грошово-кредитна політика : [навчальний посібник] / В. О. Романишин, Ю. М. Уманців. – К. : Атіка, 2005. – 480 с.
6. Любунь О.С. Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності : [навч. посібник] / О. С. Любунь, В. С. Любунь, І. В. Іванець. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 351 с.
7. Енциклопедія банківської справи України / [редкол.: В.С. Стельмах (голова) та ін.]. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
8. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: [монографія] / І. О. Лютий. – К. : Атіка, 2000. – 240 с.
9. Загородній А.Г. Фінансовий словник. [2-ге видання, виправлене та доповнене] / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – Львів : Видавництво «Центр Європи», 1997. – 576 с.
10. Моисеев С. Структура, функции и международная практика резервных требований / Сергей Моисеев // Финансы и кредит. – 2002. – №17. – С.56-67.
11. Гребеник Н. Особливості інструментів монетарної політики Національного банку України / Н. Гребеник // Вісник НБУ. – 2002. – № 6. – С.2-4.
12. Монетарна політика Національного банку України : сучасний стан та перспективи змін / [за ред. В.С. Стельмаха]. – К. : Центр наукових досліджень НБУ, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
13. Нормативи обов’язкового резервування // Бюлетень Національного банку України. – 2009. - №10. – С.53.
14. Про окремі питання регулювання грошово-кредитного ринку / Постанова Правління НБУ від 31.08.2009 №514 / [електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу <http://zakon1.rada.gov.ua>
15. Про деякі питання регулювання грошово-кредитного ринку / Постанова Правління НБУ від 29.09.2009 №576 / [електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу <http://zakon1.rada.gov.ua>
16. Положення про порядок формування обов’язкових резервів для банків України / Постанова Правління НБУ від 16.03.2006 №91 / [електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу <http://zakon1.rada.gov.ua>

Лобозинська Софія Миколаївна, к.е.н., доцент кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка, тел. +380322394589, e-mail: lobozynska.sophia@yahoo.com